

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), 53-74

Geliş Tarihi: 29.12.2023 Kabul Tarihi: 18.01.2024

Yayın: 2024 Yayın Tarihi: 31.05.2024

<https://doi.org/10.30561/sinopUSD.1411814>

<https://dergipark.org.tr/sinopUSD>

HANIKOV'UN HORASAN MİSYONU (1858-1859)

Muhammed Bilal ÇELİK*

Laziza NURPEİS*

İlker AFŞAR*

Öz

Rusya'nın Orta Asya'daki ticari ve siyasi çıkarları yalnızca İngiliz kaynaklarında değil, aynı zamanda birçok resmi Rus belgesinde ve çağdaş Rus yazılarında da belirgin bir şekilde yer almıştır. Rusya'nın küresel siyasi çıkarları, özellikle de İngiliz-Rus rekabetiyle bağlantılı olarak, Rusya'nın Orta Asya'daki politikasının belirlenmesinde eşit derecede, hatta bazen daha da önemli bir rol oynamıştır. Kırım Savaşı'ndaki beklenmedik yenilginin ardından Rusya, Avrupalı güçler arasındaki askeri prestijini ve konumunu yeniden kazanmaya hevesliydi. Aynı zamanda Orta Asya'daki genişlemesini (veya genişleme tehdidini) İngiltere'ye Avrupa meselelerinde baskı uygulamak için kullanma eğilimindeydi. 19. yüzyılın ortalarını henüz geçerken yönünü giderek Türkistan bölgesine kaydıran Rus hükümeti bölgeye en donanımlı askerlerini göndererek hem askeri hem de bilimsel seferler düzenleyecekti. Rus Coğrafya Derneği ve Asya Dairesi üç inceleme heyeti hazırladı. Heyetlerden birisi de deneyimli bir Rus seyyah olan N.V. Hanikov'un başkanlığında İran'ın doğusunda yer alan Horasan ve Herat'a gönderilmiştir. Nikolay Vladimiroviç Hanikov'un Horasan ve Herat'a bilimsel keşif seferi 1858 yılında ortaya atılmıştı. Hanikov ve Rus Coğrafya Derneği sefer hakkında bir ön çalışma yapmıştır. Rusya'nın Orta Asya kültür çevresine girişinde Hanikov'un, Orta Asya coğrafyasındaki yayılmada bir rolünün olup olmadığı hakkındadır. Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki en önemli simalarından olan Hanikov'un Horasan ve Rus Herat Misyonu Coğrafya Derneğinin en başarılı seferlerinden birisi kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hanikov, Horasan, Oryantalist, Rus Coğrafya Derneği, Bilimsel Keşif.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, bcelik@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8246-134X>

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, d126012014@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2564-8888>

* Y. Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, y236012011@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8526-0423>

Khanikoff's Khorasan Mission (1858-1859)

Abstract

Russia's commercial and political interests in Central Asia have featured prominently not only in British sources, but also in many official Russian documents and contemporary Russian writings. Russia's global political interests, especially in connection with the Anglo-Russian rivalry, played an equal, and sometimes even more important role in determining Russia's policy in Central Asia. After the unexpected defeat in the Crimean War (1853-56), Russia was eager to regain its military prestige and status among the European powers. At the same time, it tended to use its expansion (or threat of expansion) in Central Asia to put pressure on Britain in European affairs. Soon after the mid-19th century, the Russian government gradually shifted its focus to Turkestan, sending its best-equipped troops to the region and organising both military and scientific expeditions. The Russian Geographical Society and the Asiatic Department organised three expeditions. One of the delegations was sent to Khorasan and Herat in eastern Iran under the leadership of N.V. Khanikoff, an experienced Russian traveller. Nikolay Vladimirovich Khanikoff's scientific expedition to Khorasan was proposed in 1858. A preliminary study was carried out on the subject. It is about whether Khanikoff had a role in the expansion of Russia's entry into the Central Asian cultural environment in the Central Asian geography. The Khorasan expedition of Khanikoff, one of the most important figures of Russia in the Central Asian region, was considered one of the most successful expeditions of the Russian Geographical Society.

Keywords: Khanikoff, Khorasan, Orientalist, Russian Geographical Society, Scientific Discovery.

Giriş

1856 yılında Kırım Savaşı'nda ağır bir mağlubiyet alan Rusya'nın Batı siyaseti büyük zarar görmüş, mevcut askeri ve politik şartlar ile Akdeniz'e inme ve Avrupa'nın içlerine ilerleme hayalleri bir süre kesintiye uğramak zorunda kalmıştır (Özkan 2020, s.18). Kırım Savaşı neredeyse tüm Rusları derinden yaralamış, hayal kırıklıklarını "Rus İsa'nın çarmıha gerilmesi" gibi sözlerle ifade etmişlerdir. Rusların tekrar ayağa kalkıp dünyayı Hristiyanlaştırmak için yüzünü bir müddet Doğu'ya çevirmesi gerektiğini de belirtmişlerdir (Figes, 2012, s. 456-457).

Kırım Savaşı sonrasında Çar II. Aleksander'a (1855-1881) yeni politika tavsiyeleri geliyordu. Rusya'nın yeniden canlanabilmesi için ticari ve ekonomik faaliyetlerin ağırlık merkezini Avrupa'dan Asya'ya kaydırma çağrıları yapıldı (Kara, 2021, s. 229). Bu konuda en sert söylemler Kafkas Orduları Başkomutanı Prens Aleksandr Ivanoviç Baryatinsky'den (1815-1879) geldi (Saray, 2013, s. 160). Yeni

imparatorun en çok güvendiği kişilerden olan Baryatinsky, Asya'da her an İngiltere ile kaçınılmaz bir savaşın olacağından bahsederek, acil bir şekilde Orta Asya'ya yönelmenin zamanının geldiğini söylüyordu (Gillard, 1977, p. 104-105). Baryatinsky, bölgeyi Rus nüfuzunun yayılabileceği bir merkez olarak görüyordu. Rus yayılmacılığı için Orta Asya'nın pek çok bölgesine demiryolu yapımının gerekliliğini vurguladı. Ona göre, demiryolu Rusya'nın ürünlerinin Asya pazarına akışını artıracak, doğuda Rusya'nın politik varlığını güçlendirecek ve İngiltere'nin kendilerine karşı üstünlüğünü zayıflatacaktı. Baryatinsky, donanmanın güçlendirilmesini istemiş, Rus kuvvetlerinin Türkiye, İran ve Hindistan'a giden yol üzerine çığ gibi inebileceği güçlü bir operasyonel üs olabileceğini belirtmiştir (Gillard, 1977, p.104-105). Ayrıca açılacak yollarla doğrudan Türkistan içlerine ilerlenmesini önermiştir (Kinyapina, 1997, p. 89). Ruslar Kırım Savaşı'nda kaybedilen prestijlerini ancak Orta Asya içlerine ilerleyerek kurtarabilirdi (Karadeniz, 2009, s. 58). Bu görüşler Baryatinsky'nin Türkistan Hanlıkları ve Afganistan'ın işgalini ısrarlı bir şekilde savunduğunu göstermektedir. Baryatinsky gibi ileride Savaş Bakanı olacak Dmitry Alekseyeviç Mil-yutin (1816-1912) de işgali sert şekilde savunanlar arasındaydı (Evans, 1984, p. 9).

İşgal önerisine en etkili destek Rusların Londra ataşesi Nikolay Pavloviç İgnatyev'den (1832-1908) geldi (Saray, 2013, s. 160). İgnatyev, Rusya'nın yönetici çevrelerinin dikkatini doğu yönüne çekmekte ısrarlıydı. İgnatyev, Batı ülkeleriyle başarılı bir rekabete giremeyecek kadar zayıf olan ticari faaliyetlerin ve sanayinin gelişimi için bırakılan tek alanın Asya olduğunu belirtti. Asya ülkelerine ve Türkistan Hanlıklarına diplomatik, bilimsel, ticari keşif seferleri gönderme çağrısında bulundu (Khalfin & Rassadina, 1977, s. 120). Baryatinsky gibi, İgnatyev de Rus siyasi kontrolünün Orta Asya'ya doğru genişletilmesini öneriyordu (Becker, 1968, p.34). Bu politikadan elde edilebilecek diplomatik ve ekonomik avantajları vurgulayan İgnatyev, İngiltere ile bir kopuş durumunda olan Osmanlı Devleti'ni de mücadeleye çekerek pazarlık konusu edebilecekti. Mevcut şartlarla bu mücadeleye de Asya'da girebileceğini vurguluyordu (Khalfin & Rassadina, 1977, s. 120; Erdoğan, 2017,

s.151). Orenburg valisi Vasily Alekseeviç Perovsky (1794-1857) ve Orta Asya uzmanı Grigory Petroviç Helmersen (1803-1885) Baryatinsky'nin planlarını yalnızca teknik açıdan değil, aynı zamanda politik ve ekonomik açılardan da yetersiz buldular (Khalfin, 1964, p. 68).

Rusların önemli simalarından Pyotr Petroviç Semenov (1827-1894) ilk olarak Kaşgar bölgesine bilimsel araştırma ekibi gönderilmesini önermiştir. Rusya'nın ticari ve siyasi bağların yeniden canlandırılmasına büyük bir katkı sağlayacağını belirten Semenov, Rus burjuvazisinin yanı sıra, Rusya İmparatorluğu'nun en üst düzey hükümet çevrelerinin de dikkatini çekmişti (Khalfin, 1964, p. 78). Semenov, Orta Asya'dan Doğu Türkistan'a uzanan coğrafi bir keşif gezisine liderlik etmişti. Daha önce hiçbir Avrupalının bu bölgede bulunmadığı yerlere ulaşmıştı. Rus İmparatorluk Coğrafya Kurumu adına Orta Asya hakkında yazdığı bir dizi makale, tam da hükümetin çöküşün eşiğinde olduğu bir dönemde Rus kamuoyunun Orta Asya'ya ilgisini artırmaya yardımcı olmuştu (Evans, 1984, p. 11). Aynı zamanda ekonomist Yuliy Andreyeviç Gagemeister (1806-1878), Orta Asya'da daha fazla ihracat pazarına ve bunların geliştirilmesini sağlayacak istikrara ihtiyaç olduğunu vurguladı. Amuderya ve Sırderya havzalarının geliştirilmesi ve Orta Asya ülkelerine Rus konsoloslarının atanması için baskı yapan gruplar da vardı (Morgan, 1981, p.102).

Baryatinsky, Milyutin ve İgnatyev'in başta olmak üzere Rus devlet adamlarının işgal politikası önerilerinin yanı sıra keşif seferleri düzenlenmesi fikirleri de Çar'a iletildi (Evans, 1984, p. 11). Çar bu görüşlerin tartışılması için özel bir komite toplanmasını istedi. Orta Asya'ya yönelik daha saldırgan dış politika tavsiyeleri, Rus Dışişleri sorumlusu olan Prens Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un (1798-1883) İngilizleri Orta Asya'da büyük bir tehdit olarak görmemesi üzerine net bir şekilde olmasa da dolaylı olarak reddedildi (Gillard, 1977, p. 105; Khalfin, 1964, p. 68). Saldırgan Asya dış politikasını savunanlara karşı gelen Gorçakov, İngiltere'nin Asya'da neden olduğu zorluklara rağmen, İngilizler ile arası açılan Türkistan Hanlıkları Rusların öneminin arttığını, mevcut şartlarla İngiltere ile barışı korumanın en iyi seçenek olduğunu görmekteydi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 120).

Zaten komite, bozkır kabilelerinin tedirgin durumu ve Doğu'daki karmaşık siyasi durum ve gerekli hazırlıkların yapılamamış olması nedeniyle, Hazar ve Aral denizleri arasındaki alanı araştırmak amacıyla yapılacak keşif gezisinin donatılmasını daha uygun koşullar oluşana kadar ertelemeye karar verdi (Khalfin, 1964, p. 69; Kinyapina, 1997, p. 88). Gorçakov başta İran olmak üzere, Türkistan Hanlıkları ve Afganistan'la ilişkileri güçlendirme tutumunu benimsedi. Gorçakov'un bu tutumuyla beraber Rusya'nın Orta Asya'daki politikası sessiz bir saldırganlık haline geldi (Evans, 1984, p. 10).

Gorçakov Rusya'nın çıkarlarının engellenmesi durumunda Büyük Britanya ile mücadeleden geri adım atmaya istekli olmasa da, ekonomik ve bilimsel diplomasiyi daha kıymetli bir seçenek olarak görüyordu. Orta Doğu'nun komşu ülkelere ilişkin, özellikle pazarlar ve hammadde kaynakları hakkında kapsamlı bir çalışmanın doğrudan organizatörü, Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Dairesi idi. Gorçakov bu misyonla Asya Dairesi'nin başına Egor Petrovich Kovalevsky'i (1809-1868) getirdi. Kovalevsky, Perovsky'nin Hive seferine, jeolojik araştırmalar için Afrika'ya ve Rus ruhani misyonuyla Pekin'e ziyaretlerde bulunmuş çok deneyimli bir diplomattı. Kovalevsky, görev yaptığı yıllarda Orta Asya'ya giden bilimsel keşiflere mümkün olan her türlü yardımı sağlayacaktı (Khalfin, 1964, p. 77). Özetlemek gerekirse Çar, işgal politikasını sıkı bir şekilde savunanlara karşı Gorçakov ve Gagemeister'in daha temkinli politikalarını kabul etti.

1. Rusya'nın Orta Asya'ya Gönderdiği Üç Keşif Misyonu

İngilizler kendi yurtlarından Hindistan'a getirdikleri gururlarıyla yerel halkı umursamamış, ordu içindeki gerginliği fark edememişti. Bu nedenle yaklaşan tehlikeyi anlayamamış ve önleyici tedbirler almamışlardı. Bu süreç, İngiltere için büyük bir zorluğa neden olmuş ve Ruslar gibi sessiz saldırganlık politikası izleyen rakipleri için aktif bir saldırı gerekçesi oluşturmuştu (Vural, 2015, s. 194). 1857'de İngilizlere karşı Hindistan'da yaşanan isyan, Rus yönetimi tarafından Türkistan Hanlıkları başta olmak üzere, Orta Asya'ya yönelik daha saldırgan bir politika için bir bahane olarak

kullanacaktı. Ancak Rusların bu politikasının başarısız olma durumu da endişe yaratmıştı (Evans, 1984, p. 11-12).

1857 Büyük Hint İsyanı, Rus Dışişleri Bakanlığı'ndaki bazı gruplar tarafından Hindistan'ı işgal etmede Rusya'nın çıkarına hizmet edeceğine inanılan bir fırsat olarak görülüyordu. Hatta Kırım Savaşı sırasında Hindistan'da yayılan söylentiler, İran ve Afganistan gibi ülkeleri içeren bir koalisyona liderlik eden Rusya'nın ülkeyi işgal etmeye ve Hintlilerin bağımsızlıklarını yeniden kazanmalarına yardım etmeye hazır olduğunu iddia ediyordu. İran ve Orta Asya'nın yeniden ele geçirilmesi için acil harekete geçilmesi çağrısında bulunuldu. Bu, Türkistan Hanlıklarının İngiliz etkisine karşı bir savunma hattı olarak Rusya'nın ilgi odağında olduğu bir dönemi yansıtmaktadır (Evans, 1984, p. 8).

Rusya, Orta Asya bölgesini kendisine uygun bir pazar ve hammadde kaynağı olarak gördüğünden ekonomik çıkarları ve stratejik hedefleri için, Orta Asya ile ilişkilerini sıkılaştırmalıydı. Rus hükümeti Orta Asya yönetimleriyle istikrarlı ilişkiler kurmalı, onların siyasi ve ekonomik yaşamını, kaynaklarını incelemeliydi (Butyrskaya, 2013, p.27). Sorumlu hükümet pozisyonlarında bulunan büyük dükler dış ticaretin geliştirilmesine yönelik özel planların geliştirilmesinde aktif rol aldılar. Rusya İmparatorluğu'nun Asya'daki ekonomik ve politik etkisini güçlendirmenin, Asya devletleriyle karlı ticareti artırmanın ve genişletmenin olası tüm yönlerini incelendi. Bu faaliyetlerin Çarlığın Orta Asya'da doğrudan silahlı yayılmasına zemin hazırlaması gerekiyordu. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için somut adımlar, Kovalevsky tarafından atıldı. Asya Departmanı yöneticisi, bazı somut adımların zaten atılmakta olduğunu ve bu eylemlerin nihai hedefinin de açıkça görüldüğünü belirtti. Dışişleri Bakanlığı, bu düşüncüyü sürekli olarak zihinde tutuyordu ve bu nedenle Kaşgar'a bir askeri sevkiyat yapılması, Afganistan'a ilmi bir heyet gönderilmesi, Hive ve Buhara'ya ise askeri keşif ekibi gönderilmesi önerisi ortaya çıktı (Khalfin, 1964, p. 79).

Fakat Rusya ile hanlıklar arasındaki siyasi bağlar oldukça zayıf olup ticari ilişkiler ise sıkça kopma riski taşıyan bir hassasiyetle yürütülüyordu. Keşif ekipleri

gönderilirken, ufak bir hata ilişkileri derinden etkileyebilir ve zaten zayıf olan bağları tamamen koparabilirdi. Bu nedenle, tüm bu riskleri en aza indirecek nitelikli ekiplerin seçilmesi gerekiyordu.

Buhara ve Hive Hanlıklarına yönelik keşif gezisi fikrini ilk öne süren İgnatyev'di (Volkov, 2012, p.79). Donanımlı bir diplomat olan İgnatyev, o dönemde Orta Asya'daki karmaşık durumla başa çıkmak için bir strateji belirlemek, Buhara ve Hive'de Rus nüfuzunu güçlendirmek ve Rus ticaretinin koşullarını genişletmek ve iyileştirmek amacıyla bir çalışma yapmakla görevlendirilerek misyonun başına tayin edildi. Ayrıca, Orta Asya'ya sızma girişimlerinde bulunan İngilizlerin zararlı müdahalelerini engellemek de önemli bir hedefti (Evans, 1984, p. 13-14). İgnatyev, Hive ve Buhara ile olan dostane ilişkileri güçlendirmeyi amaçlıyordu. Talimatlarının en önemli hedeflerinden biri, Amuderya Nehri'nde Rus gemilerine serbest geçiş hakkı tanımaktı. Bu durum, Hive ile olan ilişkileri önemli ölçüde etkiledi ve Hive hanının bu konudaki kararını etkilemek için hediyeler sunuldu. Talimatta ayrıca İgnatyev'in Türkmen, Kazak ve Karakalpak kabilelerini Rusya'ya karşı kışkırtmaması gerektiği belirtiliyordu. Bu kabileler bölgede Rusya için sorunlar yaratabileceğinden İgnatyev bu konuda müdahil olmamalıydı. Ayrıca Hive'nin kuzey sınırının nerede bittiği ve Rusya'nın güney sınırının nerede başladığı gibi hassas soruları gündeme getirmemelidir. Bu bölge, yukarıda bahsedilen göçebeler tarafından işgal edildiği için ne Hive ne de Rusya'nın kontrolü altındaydı. Buhara ile yapılan görüşmeler biraz farklı bir nitelik taşıyacaktı. Türkmenler ve diğer göçebeler tarafından köle olarak satılan Rusların özgürleştirilmesi konusunda Buhara ile kesin bir anlaşmaya varılmamıştı. Önceki misyonlar bu sorunu geçici olarak çözmüştü. Mahkumların serbest bırakılmasına ilişkin anlaşma, genellikle Han'ın o anki iyi niyetine bağlıydı ve Rus misyonu Buhara'dan ayrıldığında anlaşma bozulacaktı (Evans, 1984, p. 14). İgnatyev, Hive ve Buhara'ya incelemeler yapmak için gitmiş ve siyasi olarak başarılı olamasa da önemli raporla ülkesine dönmüştür (Çelik, 2009, s. 211).

Kaşgar misyonu fikri Semenov'dan geldi. Tanrı Dağları'na yaptığı seyahatten döndüğünde Kaşgar'a bir keşif seyahati düzenlenmesini ve bu görevin Velihanov

tarafından yürütülmesini, Velihanov'un Kırgız tarzı kıyafetler giyerek tüccar kervanı ile Kaşgar'a gönderilmesini önerdi (Koç, 2019, s. 145). Bu şekilde Ruslar, Doğu Türkistan'ın o dönemki durumunu ve ayaklanmanın nedenlerini açıklığa kavuşturacak güvenilir bilgilere sahip olacaklardı (Koç, 2019, s. 14; Khalfin, 1964, p. 107).

Diğer önemli bir görev, Tahran'daki Rus büyükelçisinin, Dost Muhammed Han ile temas kurmanın faydalı olabileceği fikrini ortaya atmasıyla şekillenmişti. Bu fikre Kovalevsky de olumlu bir yaklaşım sergilemişti (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 122). Hindistan'da başlayan İngiliz karşıtı isyanlarla birlikte Gorçakov'un politikası değişmeye başladı. Londra'daki Rusya büyükelçisinin aynı gün İran'daki İngiliz büyükelçiliğine gönderdiği yazıda, Rusya'nın durumunu anlattıktan sonra, İran'a her türlü yardımı yapacaklarını ve onları İngiltere karşısında yalnız bırakmayacaklarını söylemişti (Karadeniz, 2009, s. 61).

2. Hanikov'un Horasan ve Herat Misyonunun Başkanı Seçilmesi ve Talamatlar

Horasan ve Herat'a bilimsel bir keşif seferi çağrılarında olumlu yaklaşım sergileyenlerden birisi de, önemli Rus bilim adamlarından olan Nikolay Vladimiroviç Hanikov (1822-1878)'du. Hanikov, bu bölgeye bilimsel bir seferin artık bir zorunluluk haline geldiğini belirtti (Hanikov, 1973, p. 12). Rusya ile Orta Asya sınırının sadece 6 mil olduğunu ve bu nedenle Orta Asya'nın ilgiyi hak ettiğini ifade etmiştir (Kinyapina, 1997, p. 85). Rusya'nın Doğu'daki rakibi olan İngiliz İmparatorluğu'na karşı Hindistan'da patlak veren 1857 Hint ayaklanması hakkında haberler ve her türlü söylenti Petersburg'a ulaşıyordu. Hanikov, bu isyanın Ruslar için bir fırsat olduğunu düşünmüş olacak ki, Orta Asya'ya acil bir bilimsel heyet gönderilmesinin en doğru zaman olduğunu vurguladı (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125).

Keşif gezisinin siyasi önemini anlayan Rus hükümeti, Horasan ve Herat'a yapılacak bilimsel keşif seferini, Rusya'nın Doğu'daki siyasi ve askeri faaliyetlerinde son derece güvendiği ve Rus Dışişleri Bakanlığı'nın en önemli isimlerinden Nikolay Vladimiroviç Hanikov'a verdi (Volkov, 2012, p.79).

1857'de N.V. Hanikov, Rus Coğrafya Derneği başkanına hükümetin talimatıyla derlenen Horasan'a bilimsel bir keşif gezisine ilişkin kapsamlı bir rapor sundu. Bu raporda Hanikov, Doğu ülkelerindeki Avrupalı kapitalist yayılma ile yakından ilişkili olan Asya kıtasının bilimsel araştırmalarındaki büyük ilerlemelere dikkat çekti. Aynı zamanda, Batı bilimi tarafından yeterince incelenmemiş zengin bir Çin edebiyatının bulunduğunu belirtti. Orta Asya'nın Çin sınırındaki bölümü ile İran'ın güneydoğu kısmı hakkında çok az şey bildiğini, hatta hiçbir şey bilinmediğini işaret etti. Bu bölgeler hakkındaki bilgiler Doğu ve Batı literatüründe son derece sınırlıydı ve önemli sorulara yanıt veremiyordu. Bu nedenle, bu bölgelerin endüstriyel yaşamdaki rolünü ve Avrupa'nın bu bölgelerle ilişkisini anlamak için bu keşif gezisinin büyük bir öneme sahip olduğunu vurguladı. Hanikov tarihi, etnografik ve filolojik araştırmaların büyük bilimsel önemi hakkında da bilgiler verdi. Keşif gezisinin ekonomik hedeflerini açık bir şekilde gerekçelendirmesi son derece önemlidir. Rusya İmparatorluğu'nda gelişen kapitalizmin ihtiyaçları ve Rus burjuvazisinin mallarını satmak için yeni pazarlar bulma arzusu, Hanikov'un, İran'ın kuzeydoğu köşesinin, Rusya için güneybatı köşesine göre çok daha önemli olduğunu vurgulaması tesadüf değildir. Hanikov aslında Rus İmparatorluğu'nun etkisine en açık olan komşu bölgelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi çağrısında bulunmuştur (Khalfin, 1964, p. 80-81).

Horasan keşif gezisinin lideri N. V. Hanikov, Doğuyu ve Doğu dillerini çok iyi biliyordu. Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde görev yapan Hanikov, 1850'li yılların başlarında Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Kafkasya şubesi başkanının yardımcısıydı. 1853-1857 yılları arasında Tebriz'de başkonsolos olarak görev yapmıştı (Kinyapina, 1997, p. 89). Hanikov, Türkistan, İran, Kafkaslar ve Afganistan'da Rus Davası öncülüğünü dünya biliminde onurlu bir yer kazanan kendi kendini yetiştirmiş büyük bir oryantalistti (Nikolaevich, 2014). Almış olduğu eğitimin yanı sıra kendi çabaları onu Rus diplomasisinde kıymetli yerlere getirmiş, Rus yönetimi ona kritik öneme sahip görevler vermişti. Hanikov doğu dillerine hakimiyetinin yanı sıra yük-

sek seviyeli bilgisi sayesinde kendisine verilen her görevi başarılı şekilde yerine getiriyordu (Kapıcı, 2013, s. 36; Volkov, 2012, p. 422-423). Hanikov'u seferin başına getirmelerinin başlıca sebepleri Doğu ile ilişkileri, vatanına bağlılığı, eğitim seviyesi ve çok yönlü olmasıydı (Hanikov, 1973, p. 14). 1839 yılında General Perovskiy'in Hive'ye düzenlediği ve mevsim şartlarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanan ekibin içinde de yer almıştı (Volkov, 2020, p. 419; MacGahan, 1995, p. 152-153). Adını tarihe altın harflerle yazdırmak isteyen Perovskiy hava muhalefeti ve askeri mühimmat yetersizliğine rağmen seferde ısrarcı olmuş, ancak büyük kayıplar vererek aylar süren bu zorlu ve başarısız seferden eli boş şekilde Orenburg'a geri dönmek zorunda kalmıştı (Özkan, 2020, s. 265-266). N. V. Hanikov, yine 19 yaşındayken Butenev'in 1841-1842'de Buhara elçiliğine yaptığı sefere katıldı (Khalfin, 1964, p. 48).

Hanikov, Rus İmparatorluğu ile Afganistan arasında ilişkiler kurma göreviyle Dışişleri Bakanlığı'ndan Çar II. Alexandr'ın onayıyla özel bir talimat aldı. Bu talimata göre, sefer başkanının Kabil'e gitmesi ve Emir Dost Muhammed ile müzakerelere başlaması gerekiyordu. Hanikov'a komşu Asya ülkelerindeki durumu incelemesi, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki etkisini güçlendirme olanaklarını araştırması görevi verildi. Bu nedenle asıl görevi, Afgan Emiri Dost Muhammed Han ile temas kurmaktı (Mikhailova, 2018).

Bunu hükümet adına açıkça yapmak imkansızdı. Çünkü Afganistan'ı daha fazla genişleme için bir üsse dönüştürmeye çalışan ve Afganistan'ın diğer ülkelerle iletişimini engellemeye çalışan İngiltere ile yeni çatışmalara neden olabilirdi. Rus hükümeti karmaşık bir hal alan bu yıllarda savaş riskini göze alamazdı. Özellikle Dost Muhammed Han'ın Rusya temsilcisiyle görüşmeyi reddetmesi, Çarlık hükümetinin prestijine istenmeyen zararlar verebilirdi (Evans, 1984, p. 11). Bu talimat net bir şekilde, keşif gezisinin sadece bir bilimsel sefer olmayacağını ve siyasi imalar taşıyacağını ortaya koymaktaydı.

Büyük Dük Konstantin Nikolayeviç, Hanikov aracılığıyla, Dost Muhammed Han'a "Kabil'in namı büyük ve çok saygın hükümdarı" hitabıyla yarı resmi bir mek-

tup gönderecekti. Büyük Dük Konstantin Nikolayeviç bilimsel seferinin başına, çarın onayıyla Hanikov'un atandığını bildirdi. Büyük Dük, Dost Muhammed Han'a "Böyle bir gezinin faydalarının Afgan Hanı'ndan saklanmayacağını bilen Çar, kontrolünüz altındaki ülkelere giden yolun orada özverili, asil meraktan etkilenenlere açık olacağına ve gerçek devlet danışmanı Hanikov'u nezaketle kabul edeceğinize inanıyor." diyerek, Hanikov'u kabul etmesi teklifini yaptı (Hanikov, 1973, p. 7; Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125). Bu sözler, Rus hükümetinin Horasan seferinin siyasi boyutunu açıkça göstermektedir. Horasan seferinin, özellikle İngiltere ile olan ilişkileri göz önünde bulundurarak dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini yansıtmaktaydı. Afganistan'ın İngiltere ile ilişkisi ve bu ülkenin Rus etkisini artırma çabaları, uluslararası ilişkilerde karmaşık bir denklem oluşturuyordu. Bu nedenle, Rus hükümeti, Horasan seferinin siyasi sonuçlarına dikkat etmeli ve İngiltere ile istenmeyen bir çatışmadan kaçınılmalıydı. Dost Muhammed Han'ın Rus temsilcisiyle görüşmeyi reddetmesi, Çarlık hükümeti için olumsuz sonuçlara yol açabilirdi, bu nedenle bu tür siyasi girişimlerden kaçınılmalıydı. Ancak, bu talimat, seferin bilimsel ve ticari amaçlarına da vurgu yaparak, tüm bu faktörleri dengelemeye çalışıldığını göstermektedir (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125). Bu talimatta yer alan ifadelerden de anlaşılacağı gibi Horasan misyonu sadece bilim seferi olmakla kalmayacağı, siyasi imalar da taşıyacağı gün yüzüne çıkmıştı.

Ayrıca Hanikov'dan Herat ve Kandahar'ı ziyaret etmesi, bu bölgelerin siyasi durumunu öğrenmesi ve yerel yöneticilerle temas kurması da istendi. Güney Horasan ve Sistan'da Hanikov'un, yetkililerle müzakereler sırasında bölgedeki durumu incelemesi ve aynı zamanda İran hükümetine bağımlılıklarının güçlendirilmesine katkıda bulunması gerekiyordu. Bu talimatlar, seferin siyasi boyutunu ve Rusya'nın bölgedeki etkisini artırmaya yönelik amaçları yansıtmaktadır (Khalfin, 1964, p. 83-84).

Seferin ticari ve ekonomik hedefleri, resmî belgelerde her zaman vurgulanıyordu. Hatta Rus Coğrafya Derneği başkan yardımcısı F. Litke (1797-1882), Horasan seferinin bilimin başarısı açısından son derece önemli olduğuna dair bir ifadede

bulunmuştu. Rusya'nın sanayisi ve ticareti için de önemli olduğuna vurgu yapmıştı. Bu, seferin sadece bilimsel değil, aynı zamanda ticari ve ekonomik açıdan da büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Khalfin, 1964, p. 84).

Rus Coğrafya Derneği seferi tek başına finanse edememiş ve Hanikov'a yeterli mali kaynak sağlanamamıştı. Ancak sefer hazırlıkları sırasında Hanikov, keşif gezisinin ve üyelerinin ihtiyaç ve gereksinimlerinin karşılanması için büyük özen gösterdi. Bu keşif gezisinin hazırlanmasında coğrafya, jeoloji, botanik, zooloji, tarih, etnografya gibi farklı alanlarda toplam 24 kişi görev alırken, yanlarına ancak 10 hayvan alabilmişlerdi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125).

Sefer üyelerinin bakımı ve seyahat masrafları, geçici olarak görevlendirildikleri departmanlar tarafından karşılanacak, seferin masrafları için devlet hazinesi devreye girecek ve Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği'nden bir ila iki bin ruble arasında seyahat parası alınacak, eğer bu miktar yetersiz kalırsa geri kalan masraflar için Asya Departmanı'ndan yardım talep edilecekti. Halk Eğitimi, Maliye, Dışişleri Bakanlığı, Kara Etüd Kolordusu, Genelkurmay, Hidrografi Dairesi, Bilimler Akademisi, İmparatorluk Nikolaev Rasathanesi ve Ana Fizik Rasathanesi, keşif için gerekli malzemelerin parasal olmayan tedarikine yardımcı oldular (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125).

Horasan keşif gezisi, Rusya'nın kapitalist çevrelerinin dikkatini çekti. Hazar Denizi Ticaret Birliği üyeleri, Rus Coğrafya Derneği Konseyi'nin sefer masraflarına destek önerisine olumlu yanıt verdi. Bu, Rus Coğrafya Derneği'nin seferle ilgili taahhütlerine güvendiklerini ve bu bilgilerin Hazar Ortaklığı için son derece faydalı olacağına inandıklarını göstermektedir. Hazar Ortaklığı, bu tür aydınlatıcı bir karakter kazandıran bir sanayi şirketi olarak kabul ediliyordu ve modern ekonomik çıkarların, bilimde güçlü bir destek aradığı her yerde ön planda olduğunu kanıtlıyordu (Khalfin, 1964, p. 83; Khalfin & Rassadina, 1977, p. 125). Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra ocak ayında keşif ekibi sefer için Tiflis'te toplandı. Mart 1858'de heyet Astrabad Körfezi'ne indi ve bilimsel çalışmalara başladı. Mart ayının sonunda

ancak Astrabad'a gelebilmişlerdi. Buradaki olumsuz durumlardan sonra Astrabad'dan ayrılacakları sırada İran şahı tarafından Tahran'a davet edilen Hanikov, 1830'da Arthur Connolly'nin (1807-1842), yardımcısı Karamut Ali ile kullandığı güzergâhı kullanarak başkente doğru hareket etti (Conolly, 1834, p. 9; Hanikov, 1973, p. 76).

Hanikov Tahran'a vardığı sırada Ramazan ayından dolayı kimseyi kabul etmeyen İran şahını sabırla Ramazan ayının sonuna kadar bekledi (Hanikov, 1973, p. 72). İran hükümet yetkilileri ile de çeşitli ticari ve siyasi konularda müzakereler yapmak için bir aydan fazla zaman geçirdi (Khalfin, 1964, p. 101). Hanikov, sadrazamla yaptığı görüşmede, Herat dışında İran coğrafyasının herhangi bir yerinde destek bulamayacağını anladı (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 130). Zaten İran ile Kabil emiri arasındaki ilişkinin kötü olduğunu fark eden Hanikov, rotasını Herat hükümdarı Sultan Ahmed Han'a çevirecekti. Hanikov burada Tahran elçisinin aracılığıyla Herat hükümdarının temsilcisi Seyyid Ebul Hasan Şah ile tanıştı. Onun Sultan Ahmed Han'ın kendi planlarını desteklemeye hazır olduğunu belirtmesiyle büyük bir cesaret buldu (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 131). O dönemde İran'da siyasi bir çıkar elde etmek pek mümkün görünmüyordu. Tahran'da İngiliz elçisi olarak görev yapan Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895), Ruslara karşı yapılacak mücadelede İngilizlerin her türlü desteği vereceklerini belirtiyordu. Rawlinson, oluşturduğu heyetlerle Asya'daki İngiliz ticaretini geliştirmeye çaba göstermişti (Karadeniz, 2009, s. 62).

Hanikov, Tahran görüşmelerinden sonra Şahrud, Bistam ve Meşhed'i geçip, Herat'a doğru ilerledi (Hanikov, 1973, p. 85). Türbet Cem'e geldikleri sırada Herat hakiminin bir heyet göndererek kendilerini karşılayacağı haberi gelmişti (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 135). Burada karşılama heyetini bekleyen Hanikov ve ekibi pek çok konuda incelemelerde bulundu.

3. Herat Misyonu

Herat emiri adına Sartib (ordu komutanı) Muhammed Ayaz Han, Rus heyetini karşılayıp Herat'a hareket ettiler (Hanikov, 1973, p. 85). Hanikov'un Herat'a geleceğini duyan İngilizler büyük bir telaşa neden kapıldı (Saray, 2021, s. 36). İngilizler durumu anlamak için Herat'a bir heyet göndermek istedi. Ancak gönderilen heyet, Herat yetkilileriyle pazarlık yapmayı başaramadı ve elinde hiçbir şey olmadan ayrılmak zorunda kaldı (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 136). Nikolay Adrianoviç Aniçkov (1809-1892), Rusya'da karşılaşılabilecek engellerin ve zorlukların bilincinde olduğunu ve bu nedenle başarı veya başarısızlık konusunda önceden kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını vurguladı. Keşif gezisi sırasındaki herhangi bir siyasi bir başarısızlığın, hiçbir şekilde heyetin yetenek eksikliğinden kaynaklanmayacağını söyleyerek moral vermeye çalıştı. Herat hükümdarına hediye olarak St. Petersburg'dan elmaslarla süslenmiş bir tütün kutusu gönderildi ve onunla yapılacak görüşmeler için dikkatli olunması gerektiğini belirten ek talimatlar iletildi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 137).

İngilizler bölgede Rusların hareketlerini dikkatle izliyordu. Hanikov'un Herat'taki misyonunu takip eden Henry Rawlinson, Herat ve Buhara'ya yönelik Rus tehdidinin farkına varmıştı (Morgan, 1981, p.103). Hanikov ve ekibi için Kabil'e giden yolda Herat ya devam ya da tamam diyecek kadar önemliydi. Hanikov, İran yöneticilerinden göremediği ilgiyi Tahran'da tanıştığı Seyyid Ebul Hasan Şah'tan görünce rotasını doğrudan Herat hâkimi Sultan Ahmed Han'a yöneltti.

1857-1862 yılları arasında Herat'ta hüküm süren Ahmed Han, Herat halkının gözünde İran'ın kuklası gibiydi. Bağımsızlık arzusu gütsede 'iki demirin arasında toprak çömlek gibi' kalmıştı. İngilizler tarafından tahttan indirilme girişimleri onu Ruslara daha da yakınlaştırıyordu. Sultan Ahmed Han, Hanikov ve arkadaşlarını çok samimi bir şekilde kabul etti (Belew, 2019, p. 92). Bir saatten fazla süren görüşmenin konusu genel olarak Dost Muhammed Han'ın yeğeni ve damadı olan Ahmed Han'ın 1840 yılında tutuklandığı Buhara hakkındaydı (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 138).

St. Petersburg açısından görevin en önemli kısmı Dost Muhammed Han ile temas kurmaktı. Hanikov görüşme talebi için Seyyid Ebul Hasan Şah'ın aracılık yapması için ona gidecekti. Ancak Seyyid, Sultan Ahmed Han, Emir'in öz yeğeni olması ve kızıyla evli olmasına rağmen, amcasının ona karşı pek sempati duymadığını belirtti. Dost Muhammed Han, 1855 yılında Kandahar'ı ele geçirmiş, ardından Herat'a doğru ilerlemiş, ilişkiler iyice gerginleşmişti (Uluerler, 2015, s. 817). Aralarındaki sorun Dost Muhammed'in İngilizlere yakınlaşmasıyla başlamıştı. Bu durum Ahmed Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir (Kohzad, 1979, p.154).

Hanikov, Dost Muhammed Han ile görüşmek için Ahmed Han'dan yardım istemiş, Ahmed Han bu teklifi reddetmese de, Dost Muhammed'in kendisinin aracılığına kuşku ile yaklaşabileceği uyarısında bulunmuştu. Ayrıca Sultan Ahmed Han ile Hanikov arasında, Dost Muhammed'in tahttan indirilmesine sebep olan, 1837 yılında bizzat Rus Çarı tarafından Afganistan ile iyi ilişkiler kurmak için gönderilen, Ivan Viktoroviç Vitkeviç (1809-1839) olayının tartışması yaşandı. Vitkeviç'i Kabil'e davet eden Dost Muhammed, İngilizleri tedirgin etmişti (Tekin, 2019, s. 261). Dost Muhammed Han Vitkeviç'e güvenerek geri adım atmamış, İngiltere'nin tüm tehditlerine rağmen Ruslarla yakınlaşmaya devam etmişti. Bu durum I. Afgan Savaşı'na neden olmuş, Dost Muhammed tahttan indirilerek Buhara'ya sürgüne gönderilmişti (Çetin, 2000, s. 2; Macintyre, 2002, p. 205). Horasan seferinin lideri, bu endişeleri gidermeye çalıştı. İran'ın, Herat'ın veya Afganistan'ın zararına hareket etmeyeceğini ve sadece Kabil'e Vitkeviç gibi siyasi bir misyonla gitmeyeceğini, sadece basit bir gezgin olarak gideceğini söyledi. Ancak, Hanikov yaptığı görüşmeler ve izlenimlere dayanarak Dost Muhammed Han'ın kendisini kabul etmeyeceğini anlamıştı. Tüm bunlara rağmen şansını deneyen Hanikov, Ahmed Han'ı ikna etmişti. Sultan Ahmed Han, burada Tahran elçisi ile görüşmesi tavsiyesinde bulundu. Seyyid Ebul Hasan'la görüşen Hanikov elçiden aracılık yapması için yardım sözü aldı. Ancak, Ahmed Han gibi Ebul Hasan Seyyid'de Dost Muhammed'in İngiliz korkusu sebebiyle bu teklifi reddedeceğini söyledi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 138). Ama yine de sözünü tuttu ve bir toplantı ayarlamak için akşam yemeği tertip etti. Ahmed

Han toplantıda, Dost Muhammed Han'ın oğlu ve varisi olan Gulam Haydar Han'ın ölümü sebebiyle başsağlığı için bir elçi gönderdiğini, Rus heyetinin ise Herat'ta olduğunu bildirdi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 139). Daha sonrasında Tahir Bey isimli bir elçiyi, Hanikov'un hazırlamış olduğu mektupla Kabil'e gönderdi. Hanikov Rus hükümetinin gönderdiği mektubu şahsen iletmek istiyordu (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 139).

Dost Muhammed Han, Hanikov'u Vitkeviç'in halefi olarak görüyordu. Tekrar İngilizleri karşısına almak istemediği için mektuba olumsuz cevap verdi (Khalfin & Rassadina, 1977, p. 142). Peter Hopkirk ağır bir ifadeyle Hanikov'un Kabil'i göremeden gönderildiğini ifade etmektedir (Hopkirk, 2022, p. 324). Bu durumu önceden kestiren Hanikov üzerindeki buhranı çabuk atmış, siyasi olarak hedefine ulaşmasa da altı ay boyunca Herat ve çevresindeki bilimsel çalışmalarını artırmıştır.

Buradan Sistan'a doğru yola çıkmak üzere olan Hanikov, Sultan Ahmed ile vedalaşıp Sebzevar'a doğru hareket etti. Hanikov İngilizlerin himayesinde olarak belirttiği Kandahar'ı ayrıntılı olarak inceledi. Bu stratejik açıdan önemli bölgeden Sistan'a giden heyet oradan Horasan'ın güney sınırı boyunca ilerledi. Daha sonra, su yüklü 125 deveyle, Hanikov'un tabiriyle şimdiye kadar hiçbir Avrupalının ziyaret etmediği susuz Lut Çölü'nü geçtiler. Ağustos ayında tekrar Rusya'ya döndüler (Hanikov, 1973, p. 12).

4. Seferin Sonuçları

Horasan Seferi'ne büyük önem veren Ruslar umduğu siyasi başarıyı elde edemediler. Dost Muhammed Han'ın İngiltere'nin bunu ülkesine saldırmak için bir bahane olarak kullanacağından korkarak Hanikov'la görüşmeyi reddetmesi üzerine seferin en önemli hedefi olan Kabil'i göremeden geri dönmek zorunda kaldılar. Dost Muhammed Han'ın İngilizlere karşı Ruslardan beklediği desteği göremeyeceğini düşünmesi hatta geçmişte bunu tecrübe etmesi en önemli sebep sayılabilir. Çünkü bu durum tahtını kaybetmesine sebep olmuştu.

Afganistan'da gözlemlerine devam eden Hanikov kendine verilen talimatlara uyarak Horasan bölgesini incelemeye devam etti. Afganların, Herat, Kandahar, Kabil ve Peşaver olmak üzere dört eyalete bölünmüş vaziyette olduğunu belirtti. Kabil ve Kandahar Dost Muhammed Han, Herat yeğeni Sultan Ahmed Han, Peşaver ise İngiliz yönetimi altındaydı.

Hanikov, Dost Muhammed'le 20 yıl önce başlayan ve başlar başlamaz büyük bir fiyasko sonucu terk edilen politikanın, tekrar yenilenmesi ve ortaya çıkan yanlış anlamaların, emirle kişisel istişarelerle olmasa bile, daha sonra özel olarak açıklığa kavuşturulmasının önemli olduğunu belirtmiştir.

Hanikov, Herat hükümdarıyla dostane ilişkiler kurmuş ve Sistan'ın İran'daki mülkiyeti konusunda meseleyi açıklığa kavuşturmuştu. Seferin en önemli sonuçlarından birisi de Sistan'ın Ruslar için bilinmezlik olmaktan çıkmasıydı.

Her ne kadar siyasi olarak başarılı olamasa da bilimsel olarak Rusların en önemli seferlerinden biri olarak kabul edilen bilimsel misyon hakkında Hanikov, topladığı materyallerle 1861'de "Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie Centrale" ve 1866'da "Mémoire sur l'ethnographie de la Perse" adlı iki eser kaleme almıştır. Bu kaynakları kullanarak, Carl Ritter'in İran adlı eserine eklemeler yapmıştır. Hanikov, Horasan Seferi ile adını tarihe altın harflerle kazınmış, Horasan seferi ise Ruslar tarafından en başarılı bilimsel seferlerden birisi kabul edilmiştir.

Horasan ve Herat misyonu olarak adlandırılan keşif gezisi neticesinde tamamen Rusların Kırım Savaşı'ndan sonra Orta Asya'ya yönelmesi ve bu bölgeyi keşfedip buradaki yönetimler, siyasi yapı, etnik yapı, ekonomi, yer altı kaynakları, tarım, hayvancılık ve madenler hakkında yeterli bilgi toplamak istenmişti. Horasan seferi hakkında genel kanı seferin siyasi bir başarısızlık olduğudur. Ancak sefer heyeti, topografik araştırmalar yaparak bölgenin haritasını çıkarmış, Horasan şehirlerinin tüm yolları hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca barometrik gözlemler yapılmış, 2000 kadar bitki türü incelenmiştir. Son olarak, arkeolojik, nümizmatik ve etnografik

araştırmaları bizzat Hanikov yapmıştır. Bölgenin nüfusu, çarşıları, hamamları, okulları, eğlence yerleri, kahvehaneleri, bağ ve bahçeleri, sanayi bölgeleri gibi pek çok konu hakkında bilgiler de verilmiştir.

Yazarın Notu

Çalışma daha önce herhangi bir yerde SUNULMAMIŞTIR.

Mali Destek Bildirimi (Funding)

Çalışma bir kurumdan mali destek ALMAMIŞTIR.

Kaynakça

- Belew, H.W. (2019). *Afghanistan ve Afgans*. Wentworth PR.
- Butyrskaya I.G. (2013). *Srednyaya Aziya Vo Vneshney Politike Rossii Natsional'naya Bezopasnost i Strategicheskoye Planirovaniye*, Vypusk 3.
- Connaly A. (1834). *Journey to the north of India, overland from England, through Russia, Persia and Afghanistan*. Bentley.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hâkimiyet kurması. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 51-78.
- Çelik M.B. (2009). *1800-1865 yılları arasında Buhara Emirliği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, H. (2000). 1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 15, 1-14.
- Erdoğan, A. (2017). *XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Türkistan (Orta Asya) Politikası (İngiliz kaynaklarına göre)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evans, J.L. (1984). *Mission of N.P Ignati'ev to Khiva and Bukhara in 1858*, Oriental Research Partners.
- Figes O. (2012). *Son Haçlı Seferi: Kırım*, (N. Elyunusi Çev:), Yapı Kredi Yayınları.
- Gillard, D. (1977). *The struggle for Asia 1828-1914, A Study in British And Russian Imperialism*, Methuen.
- Halfin, N.A., Rassadina, E.F. (1977). *Nikolay Vladimiroviç Hanikov: Diplomat i Vostokoved*, Nauka.
- Halfin N.A. (1964). *Russia's Policyin Central Asia 1857-1868*. Central Asian Research Centre.
- Hanikov, N.V. (1973). *Predislovie Ekspeditsiya v Horasan*. (N.A.Halfin, P.P.Buşev Çev.). Nauka.
- Hopkirk, P. (2022). *Büyük oyun Orta Asya'da gizli savaş*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Macintyre, B. (2002). *The man who would be king: the first American in Afghanistan Farrar, Straus, Giroux*, New York.

- Kapıcı, Ö. (2013). *Osmanlı - Rus ilişkilerinde N.P. İgnatyev dönemi ve Rusya'nın Osmanlı siyaseti (1864-1877)*. Yayımlanmamış doktora tezi.
- Kara F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) yönelik politikalarının dönemlere göre değişimi*. İksad Yayınevi.
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856–1869), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11) 20, 53-68.
- Kinyapina, N.S. (1997). *Srednyaya aziya vo vneşney politike Rossii, istroriya vneşney politiki rossiivtoroya polovina*, (19). MGU.
- Koç, D. (2019). Çokan Velihanoglu'nun Mançu Hâkimiyetindeki Doğu Türkistanlıların Sosyo-Kültürel Durumuna Dair Mülâhazaları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123 (242), 141-156.
- Kohzad, A. A. (1979). *Men and events: through 18th and 19th century Afghanistan*, Historical Society of Afghanistan.
- Tekin, A.S. (2019). İngiliz ordusunun Afganistan seferi ve Birinci İngiliz Afgan Savaşı. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. (12) XL, 257-267.
- MacGahan, I.A. (1995). *Hive seyahatnamesi ve tarihi musavver*, (Kolağası Ahmed Çev:). Akademi Kitabevi.
- Morgan G. (1981). *Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1810-1895*. Taylor & Francis Ltd.
- Özkan, M. (2019). İklimle Savaş; Perovski'nin Hive Seferi. İskefiyeli Z. & Çelik M.B (Ed:), *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde—Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan*. 1. Nobel, 255-270.
- Özkan, M. (2020). *Türkistan'ın işgal çağı: beyaz general Skobelev*. Kronik Kitap.
- Saray, M. (2013). “Bariantiski'nin Tesiri”, *Makaleler 3*, (der: Semih Yalçın, Şarika G. Berber), Berikan Yayınevi.
- Uluerler, S. (2015). Herat Meselesi ve İran-İngiliz Savaşı'nın (1856-1857) Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (10) 1. 803-824.
- Volkov D.V. (2020). “Hanikov”, *Encyclopaedia Iranica*, Ed. Ehsan Yarshater. Brill. (XVI). 419-424.
- Volkov, V.D. (2000). *Oriental Studies and Foreign Policy: Russian/Soviet 'Iranology' and Russo-Iranian Relations In Late Imperial Russia and The Early USSR*. Yayımlanmamış doktora tezi. School Of Arts, Languages And Cultures.
- Vural S. (2015). “Sipahi Ayaklanmasının Siyasi Sebepleri”, *Belgü*. 2, 181-202.
<https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9C/markov-sergej-nikolaevich/vechnie-sledi/79>.
20.12.2023.
- <https://www.rgo.ru/ru/article/nikolay-hanykov-osnovatel-pervogo-filiala-rgo-kavkazskogo>.
20.12.2023., A. (2003). Business Intelligence from Web Usage Mining. *Journal of Information & Knowledge Management*, 375-390.

Extended Abstract

In the second half of the 19th century, immediately after the Crimean War, the Russians turned their face towards Asia and continued their rivalry with the British. However, like the Russians, the situation was not good for the British in those years. Worn out from the Crimean War, the British were also confronted with the Indian Mutiny of 1857. There was discontent against the British in Iran, parts of Afghanistan and some parts of Turkestan Khanates. Wanting to take advantage of this situation, the officials in the Russian administration submitted reports to Tsar Alexander II on the Asian policy. In these reports, prominent staff members,

such as Baryantinsky, Ignatyev, and Milyutin advocated direct occupation. Gorchakov and Kovalevsky, on the other hand, suggested getting to know about the region before invading and waiting for a favourable environment to be created for the invasion policy. Gorchakov's and Kovalevsky's arguments found more favour and the invasion policy was rejected indirectly. Many scientists, such as Semenov and Khanykov, put forward the idea of a scientific expedition. This idea was accepted and supported by Kovalevsky, who was the President of the Russian Geographical Society. Ignatyev, Khanykov and Valikhanov were to lead the Central Asian expeditions prepared by the Russian Geographical Society. After the Geographical Society discussed the call for an expedition to Kashgar under the leadership of Valikhanov, to Khiva and Bukhara under the leadership of Ignatyev, and to Khorasan and Herat under the leadership of Khanykov, the Tsar approved the project of the expeditions. Khanykov, head of the Khorasan Expedition, returned to Tbilisi on 13 September 1857. However, he was temporarily at the disposal of the Caucasian governor Baryatinsky as an interpreter of the Asian Department. At this time, he began preparations for the expedition and strived to collect scientific equipment. Politically, Khanykov was given the task of studying the situation in the neighbouring Asian countries and exploring opportunities to increase Russia's influence in these countries. The main task was to establish contacts with the Afghan Amir Dost Mohammad Khan. It was impossible to do this openly on behalf of the government, as this could lead to a new conflict with Britain, which was trying to turn Afghanistan into a base for further expansion and interfere in Afghanistan's links with other countries. Therefore, the president of the Russian Geographical Society, through Khanykov, handed over a semi-official letter, informing that he had been appointed as the head of the scientific expedition. The president of the Russian Geographical Society told Dost Mohammad Khan about the benefits of the Khorasan campaign and asked him to accept Khanykov's proposal. However, his request was denied. In late 1858, Tahir Beg, a messenger attached to Ahmad Khan, Khan of Herat, reported that Dost Mohammad Khan had refused the offer on the grounds that it might adversely affect the relations with England, which he had established with great difficulty. Khanykov told Kovalevsky, his direct superior, that he had been rejected by Dost Mohammad Khan and that travelling to Kabul was now impossible. The expedition team spent more than a year travelling and exploring eastern Iran. From the first days of the journey, they faced various difficulties and only reached Tbilisi very late due to bad roads. The heavy snow made it very difficult for the expedition team to move forward. After arriving in Tbilisi, the expedition would receive the invitation from the Shah of Iran. Gathering together at the end of January 1858, Khanykov and his companions followed the Caspian Sea to Baku and from there to Astrabad. The members of the expedition began the scientific work there. In April, Khanykov and a few members of his team reached the capital, Tehran. During his visit to Iran, Khanykov could not hide his happiness when he realised that the Iranian government kept the British government apart, and he was delighted to report this to Kovalevsky. In Tehran, Khanykov met Abul Hasan Shah, the representative of the ruler of Herat. During their meeting, he gained a considerable amount of useful information about the Herat mission. Khanykov would receive support from the influential Sultan Ahmad Khan, who was willing to become close with Russia and was even regarded by his people as a Russian puppet. Khanykov also received an invitation from the ruler of Herat to visit his lands. Many Englishmen of various ranks showed great interest in Khanykov's mission. The British, not knowing Khanykov's route, wondered how long he would stay in Tehran and where his next destination would be. The visit to Tehran was fruitful for the Russian delegation. Khanykov's diplomatic skills and his knowledge of the Persian language and customs led the highest authorities in Iran to express their readiness to assist him. The information

provided to Khanykov by the Shah of Iran and his vizier was to play a key role in the success of the expedition. In particular, the grand vizier gave such sincere advice to all Khorasan expedition officials that no European had ever been in such an advantageous position. On their way to the holy city of Mashhad, the members of the expedition arrived in Mezinan with a caravan of pilgrims. Seeing Turkmen on the road, Khanykov became anxious, but he insisted that security was absolutely necessary. The journey of the expedition from Mezinan to Mashhad was uneventful. In mid-June, after simultaneously inspecting several ancient monuments that Khanykov had found Mashhad, they moved on to Sebzevar. On 24 June, Khanykov reached the centre of Khorasan province and took the same route as Fraser, Conolly, Burnes, Lemm and Blaramberg. In early September, a delegation sent by the Khan of Herat welcomed Khanykov and his party, and they left for Herat. The members of the expedition were placed in one of the best houses near the residence of Sultan Ahmed Khan. The members of the Russian team, dressed in uniform, paid an official visit to Ahmad Khan. The people of Herat welcomed them with a guard of honour, drums and banners. Meetings were held with the city's rulers back then. On August 1858, Khanykov met with Henry Rawlinson, who had been appointed as ambassador to Tehran. The British orientalist attached extraordinary importance to the meetings with Khanykov and informed London about them. Khanykov and his team continued their research here. Khanykov regularly sent the information they obtained to St Petersburg in the form of short reports. However, the planned meeting with the Afghan Khan Dost Mohammad ended in a political fiasco when Dost Mohammad Khan refused to accept the Russian delegation due to his fear of the British and the events of his dethronement in the past. It would be extremely important for the Russians to improve relations with Dost Mohammad Khan, who was a neighbour of the Turkestan Khanates. The Russian-Afghan rapprochement, which led to the First Afghan War, one of the most important events of the 19th century for Afghanistan, was a great lesson for Dost Mohammed. The Russians had already turned to the region after their downfall in the Crimean War, and while they were waiting for a favourable environment for the campaign, the Indian Rebellion had broken out. This development loosened British control in the Asian region. Khanykov, who knew the Khorasan region and almost all Asian languages very well, made many political attempts in the region and made great efforts to know how effective the British were in the region, the economic activities in the region, the geography, and the people. In particular, the Russian administration wanted information on the latest situation in Afghanistan, and as Khanykov's study shows, it seems to have gotten it. Stating that the Afghans were divided into four provinces, namely Herat, Kandahar, Kabul and Peshawar, Khanykov emphasised that Kabul and Kandahar were ruled by Dost Mohammad Khan, Herat was ruled by his nephew Sultan Ahmed Khan, and Peshawar was ruled British rule. Thanks to the information he obtained about the Sistan region, the Russians had an idea about this region, which they had never known. The behaviour of all members of the expedition was a positive factor in establishing contacts between Russia and the communities in Central Asia. With the information obtained by Khanykov, the Russians were able to map the region. It can be said that this expedition was a period of pulse testing before the invasions and a period of preparation for military action. In any case, although the Khorasan expedition did not attract attention due to political concerns at the time, its value was recognised years later. The Khorasan Expedition was nearing its end due to the rejection of the Khanykov team by the Kabul ruler Dost Mohammad Khan; already due to lack of money, the participants of the Khorasan expedition had to be left on their own in Persian territory. When the expedition, which had already started with financial difficulties from the very beginning, failed politically, no funds were allocated for the publication of the materials collected during the expedition. Khanykov

had to petition the members of the expedition for financial support sufficient to publish the materials they had obtained in printed form. He tried to ensure that the merits of his team were widely recognised, but he was not very successful in this. According to P. P. Semenov-Tyan-Shansk, it was important for Khanykov to see the results of the Khorasan expedition in print, but the Russian Geographical Society did not have the necessary funding to complete the expedition he led, which caused great disappointment. Although he initially planned to publish several volumes based on the results of all the researchers, he did not find what he hoped for. Khanykov travelled to France in 1860 and used the material he collected to write two works, *Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie Centrale* in 1861 and *Mémoire sur l'ethnographie de la Perse* in 1866. Using these sources, he made additions to Carl Ritter's work on Iran. The fact that he published his works not in Russian but in French could be a proof of how much they were valued at that time and how much they let Khanykov down.